

UKF:s Startside

Ludvig Stavenov
 Sveriges historia till våra dagar (1925)
 Tionde delen
 Den gustavianska tiden 1772-1809
 Ställningen i början av år 1809

4.

STÄLLNINGEN I BÖRJAN AV ÅR 1809. STATSKUPPEN DEN 13 MARS. SLUTORD.

Den ryske kejsaren ämnade denna gång icke släppa det finska rovet ur sitt våld. Redan i mars 1808 hade han förklarat sin avsikt vara att för alltid förena det erövrade landet med Ryssland, och i juni uttalades formligen, att Finland skulle utgöra en provins av ryska riket, ehuru med bevarande av särskilda förmåner och rättigheter. I överensstämmelse härmed avfordrade Buxhövdens befolkningen trohetsed, varjämte varje läns inbyggare uppmanades att ståndsvi utse några deputerade för att giva kejsaren råd angående Finlands kommande ställning. Det lyckades Buxhövdens att genom stark påtryckning få ett slags val till stånd i de tre av ryssarna besatta provinserna. Han hade därvid ett kraftigt stöd av några högtstående finska ämbetsmän, som med svikande av sin ed till Sveriges krona ansågo sig böra på detta sätt påskynda och mildra Finlands oundvikliga öde, framför andra landshövdingen i Åbo och Björneborgs län Knut von Troil och den allmänt aktade biskopen i Åbo Jakob Tengström. De deputerade, som anlände till Petersburg på senhösten, rådde kejsaren att inkalla de finska ständerna. Alexander, som påverkades i samma riktning av Sprengtporten och den för sina konstitutionella sympatier bekante statssekreteraren Speranski, beslöt sig för att följa detta råd. Säkert bidrog till hans beslut den ökade aktning för Finlands folk, som folkkriget och sommarfälttåget ingivit honom. Efter Buxhövdens avsked utnämndes Sprengtporten till generalguvernör över Finland, varigenom den civila styrelsen av landet lösgjordes från militärbefälet, en särskild expedition för finska ärenden inrättades i Petersburg, och den 1 februari 1809 utgick kallelsen till Finlands ständer att samlas i Borgå den 22 mars.

Att åtlyda en dylik kallelse, innan Finland ännu var formligen avträtt, var ett trohetsbrott mot svenska kronan. Hela ständer-

mötet var från rättslig synpunkt en ren olaglighet. Helt säkert emottogs också kallelsen med mycket blandade känslor av Finlands folk, men efter landets utrymmande och folkkrigets slut hade övertygelsen, att vidare motstånd var fäfanget, trängt in i allas sinnen. Överallt i orterna försiggingo under de närmast följande veckorna val av herredagsmän på vanligt sätt utan motstånd. Finlands folk beredde sig att giva sitt insegel åt vad som för alla tedde sig såsom krigets orubbliga resultat, Finlands lösslitande från Sverige och förening med ryska riket.

Men Alexander kunde icke anse sin erövring definitiv, förrän han vunnit en formlig fred, genom vilken Sveriges konung avstod sin rätt, och detta kunde endast ske genom ett angrepp mot det egentliga Sverige. För detta behövde han fortfarande samverkan med Sveriges övriga fiender. Förbundet mellan honom och Napoleon hade under 1808 varit utsatt för många slitningar på grund av motsatta intressen, förnämligast i Polen och Turkiet. Det spanska frihetskrigets utbrott och den växande spänningen mellan Österrike och Frankrike tvang emellertid Napoleon att gå sin bundsförvant något till mötes. På kongressen i Erfurt under hösten 1808 undanröjdes de främsta tvisteämnena, och alliansen sammanfattades ånyo. Angående Sverige upp- gjordes här endast, att Finland skulle utgöra en del av ryska riket och att erkännandet därav skulle vara ett givet villkor för en blivande fred med England samt att Danmark skulle erhålla en förstoring, avpassad efter dess tjänster — ett svävande uttryck, som antydde möjligheten av en kommande delning av det egentliga Sverige men ej förpliktade de förbundna till något visst. För övrigt hade Alexander full frihet att utföra sitt krig bäst han ville. Att Napoleon ej vidare kunde tänka på ett aktivt deltagande däri med franska vapen var klart på grund av det förändrade världsläget. En del av hans trupper, de spanska regementen, som stodo på Fyen, hade dessutom gjort uppror och hemförts till Spanien med engelska skepp. Det var endast genom Danmark han kunde deltaga i kampen mot Gustav Adolf.

På nyåret 1809 beredde sig Ryssland och Danmark att rikta ett nytt kombinerat angrepp mot det egentliga Sverige. Medan

en rysk här norr om Bottniska viken angrep resterna av den finsk-svenska armén högt uppe i Västerbotten och en annan kår över Kvarkens is tog svenskarna i ryggen, skulle den ryska huvudstyrkan från södra Finland övergå till Åland och därifrån till hjärtat av det egentliga Sverige. Samtidigt skulle danskarna anfalla dels från Själland, dels från norska sidan.

Mot ett dylikt anfall var Sverige icke utan försvarsmedel, om de blott rätt brukades. Faran från Norge var knappt synnerligen stor. Den västra arméns högste befälhavare, Armfelt, hade på hösten 1808 ersatts med krigspresidenten Cederström, vilken tog sitt högkvarter i Vänersborg. Hären var fördelad på två huvudavdelningar, den vänstra eller bohuslänska under överste Posse, den högra eller värmländska under Georg Adlersparre och efter dennes tillbakaträdande på grund av en konflikt med Cederström under översten greve Leijonstedt. Armén led såsom övriga trupper brist på varjehanda förnödenheter, och dess långvariga roll såsom gränsbevakare hade minskat krigstunkten och den militäriska andan. Dock var den fullt tillräcklig för att möta en norsk inmarsch. Den norska hären led ännu större livsmedelsbrist än svenskarna och var i själva verket ur stånd att gå angreppsvis till väga. Ett stillestånd med två dagars uppsägning kom till stånd först i december. I Skåne åter stod södra armén fullt rustad att möta ett anfall. Tolls plan var att, om danskarna övergingo Sundet, vika undan och ödelägga landet, till dess att isen gått upp bakom fienden, då han, stödd på en folkresning, skulle gå anfallsvis till väga.

I själva verket var möjligheten av det stora kombinerade angreppet mot det egentliga Sverige ganska ringa. Danmark saknade en flotta, och endast på en isbrygga kunde det överföra trupper till Skåne, men detta var under sådana förhållanden ett så äventyrligt företag, att det väl kan ifrågasättas, om det var allvarligt menat. I slutet av januari inträffade verkligen en så stark köld, att Sundet isbelades. Den danska armén stod marschfärdig, medan Bernadotte å Napoleons vägnar eggade regeringen i Köpenhamn att slå till. Men övergången dröjde, då icke alla förberedelser ansågos avslutade, och redan efter några dagar upprett en stark nordvästvind på en enda natt hela isbryggan.

I mitten av februari isbelades Sundet ånyo för några dagar, men även denna gång försumrades tillfället, ehuru allt syntes berett till övermarschen. Faran från Danmark var väsentligen förbi intill nästa vinter, ehuru den band en stor del av den svenska krigsmakten vid södra och västra gränserna.

Farligare var det förestående angreppet från Ryssland. Den finska härens rester hade på nyåret utsatts för fruktansvärda lidanden på grund av köld, brist och sjukdomar. Medan en avdelning av densamma under Gripenbergs befäl stannade i Torneåtrakten, drogs en annan avdelning under Cronstedt ned till Umeå. Överallt fylldes sjukhusen, och massor avledos. Halva antalet var en tid gripet av fältsjukan, och nära 2,000 dogo under de första månaderna av året. Det var ett fruktansvärt elände. Den gamle Klercker hade från Torneå förlagt högkvarteret till Härnösand. Klingspor var ånyo utnämnd till överbefälhavare för norra armén men vistades ännu i Stockholm. På Åland stodo på nyåret omkring 7,000 man, därav endast 5,000 krigsdugliga, under den vaksamme Döbelns befäl. Det var icke en tillräcklig styrka att möta ett anfall av den ryska huvudarmén, och den åländska härens ställning var ytterst hotad, så länge vintern omöjliggjorde flottornas utlöpande till Ålands och svenska kustens försvar. Till dess stöd sammandrogs en armékår vid Grisslehamn. Kring huvudstaden och hela kusten norrut funnos för övrigt spridda truppavdelningar, och det var knappt bristen på trupper att ställa mot ryssarna, som utgjorde den största faran, utan bristen på duglig ledning, på utrustning och på hopp.

Det ryska angreppet var emellertid icke utan fara även för den anfallande parten på grund av Rysslands underlägsenhet till sjöss. Det dröjde ända till mitten av mars, innan angreppet gick av stapeln. Först då voro ryssarna färdiga med sina rustningar; de hade kring Åbo samlat omkring 17,000 man, medan mindre styrkor sammandragits vid Vasa och Uleåborg. Det var nästan för sent för att anfallet skulle hava några större utsikter till framgång, då ju isen snart måste bryta upp och förbindelsen mellan Finland och Sverige sjövägen avbrytas. Den lilla styrka, varmed ryssarna under dåvarande kommunikationsförhållanden kunde operera i Norrland, borde ej varit farlig, om svenska folket

ryckt upp sig till kraftigt motstånd. Men den centrala ledningen saknade förmåga att samla krafterna till energiskt försvar, och den växande misstron till regeringens duglighet, den allmänna förtvivlan och hopplösheten hotade att göra Sverige till ett värnlöst byte för dess fiender.

Gustav Adolf stod inför den nya fruktansvärda faran lika oböjlig och halsstarrig som någonsin. Han var fortfarande fast besluten att ej giva vika för våldet. Manskap till Sveriges försvar fanns ännu tillräckligt, om konungen blott förstått att använda det. Lantvärnet hade under hösten 1808 i allt högre grad tagits i anspråk för att förstärka de reguljära trupperna, en del hade kastats in på skärgårdsflottan. Dessa truppers särskilt bristfälliga utrustning gjorde, att de mer än andra under vintern utsatts för hunger och köld. Den förödande fältsjukan härjade obarmhärtigt i dess led och borttryckte massor av den svenska ungdomen, som på våren 1808 med entusiasm skyndat till fanorna. Till väsentlig del berodde lantvärnets sorgliga öde av oskickligheten i den administrativa ledningen. Delvis berodde det också av oemotsvarigheten mellan de truppmassor konungen uppställt till rikets försvar och de ekonomiska tillgångarna till dessa massors underhåll.

Ända från krigets början hade regeringen haft bekymmersamma överläggningar om medels anskaffande. Kreditivet, krigsgärden, de engelska subsidierna och återstoden av wismarska pantskillingen hade ingalunda förslagit till att täcka kostnaderna för det gångna krigsåret. Riksgäldskontoret hade måst försträcka kronan ett lån på $2\frac{1}{3}$ millioner rdr och sedan ytterligare på 500,000 rdr. Även riksbanksfullmäktige hade förmåtts försträcka ett mindre lån på 200,000 rdr. Försöken att få tilläggssubsidier av England hade misslyckats. För år 1809 tedde sig förhållandet ännu mörkare. Den stora finanskommitté, som på hösten 1808 tillsattes under ordförandeskap av riksdrotsen, beräknade kostnaderna för arméns och flottornas underhåll under det kommande året till den oerhörda summan av 26 millioner rdr, vartill kommo ytterligare två millioner till betalning av 1808 års brist. Att uttaga hela denna summa genom direkt beskattning var tydligen

omöjligt. Kommittén beräknade, att Sveriges hela nationalförmögenhet efter Finlands förlust och under dåvarande ekonomiska förhållanden högst utgjorde omkring 150 millioner rdr, rikets hela rörelsekapital 14 à 15 millioner. Endast en ringa del av den erforderliga summan kunde anskaffas genom beskattning och subsidier, resten måste skjutas på framtiden under formen av lån inom och utom landet. Ett utländskt lån kunde emellertid under dåvarande förhållanden ej anskaffas utom möjligen i England. Men därtill behövdes engelska regeringens tillstånd, och detta ville Gustav Adolf ej begära, så länge han underhandlade om en tillökning av subsidierna. Inom landet funnos inga utsikter för ett större lån. Ett dylikt var för övrigt knappt möjligt att erhålla någonstädes utan ständernas garanti, men om deras sammankallande ville Gustav Adolf ej höra talas. Konungens beslut blev att täcka de närmaste behoven genom att utskryta en ny krigsgärd, vars belopp han själv fixerade till 5 millioner rdr banko att utgå dels i pengar, dels i persedlar. Trots det att samtliga rådgivare avstyrkte denna plan, fasthöll konungen sitt beslut, och den 7 januari 1809 utkom förordningen om den nya krigsgärden. Den utgjorde för de flesta omkring fem gånger det vanliga bevillningsbeloppet.

Påbudet om krigsgärden emottogs med allmän häpnad och förskräckelse. Angående konungens rätt att upptaga en dylik gärd rådde väl intet tvivel men desto mera angående lämpligheten att förbigå ständerna. Redan hade nära ett år förflutit sedan krigets utbrott, och man hade haft god tid att sammankalla riksdagen. Att underlåta detta bevisade ett misstroende, som i detta ögonblick, då alla sinnen borde samlats till rikets försvar, var synnerligen ödesdigert. Det var för övrigt tämligen säkert, att den oerhörda krigsgärden skulle verka fullständigt ruinerande på landet och att den icke skulle kunna indrivras på grund av fattigdomen. Här måste tydligen på ett annat sätt skiljas på det, som för ögonblicket kunde uttagas av Sveriges folk, och de medel, som i någon form måste skjutas på framtiden. Endast ständerna ägde auktoritet nog härtill. Endast de kunde öka skattebördan till högsta möjliga storlek, endast på deras kredit kunde lån anskaffas, och endast med deras begivande

kunde bankens tillgångar tagas i anspråk för statens behov. Gustav Adolf hade säkerligen en riktig känsla av att rikets ekonomiska krafter ännu icke voro spända till det yttersta för dess räddning, men han misstog sig om medlen att spänna dessa krafter och sin egen makt härtill.

Utom krigsgärden räknade Gustav Adolf på ökade engelska subsidier. Härom hade underhandlingar inletts med den engelske ministern Merry, som i november 1808 anlant till Stockholm. Merry ägde endast fullmakt att bjuda 300,000 pund st. i kvartalet, samma belopp som utgått under 1808, och hänsköt konungens begäran om tillökning till London. Han förskotterade dock det första kvartalets subsidier, ehuru subsidiekonventionen ej var avsluten. Först den 22 februari kom den engelska regeringens svar; det var nekande och fordrade subsidietraktatens skyndsamma undertecknande, sådan den från engelskt håll föreslagits. Därjämte antydde, att om den svenske konungen ansåg sig nödgad att sluta särskild fred med sina fiender, hade England däremot intet att invända och skulle även därefter orubbat bevara sitt vänliga förhållande till Sverige. Det var en tämligen tydlig vink, att England icke ansåg Sveriges förbund värt ytterligare uppoffringar och att det betraktade en fortsatt försvarskamp såsom utsiktslös.

Det engelska svaret retade Gustav Adolf ända därefter, att han beslöt att lägga embargo på alla engelska skepp och varor i Göteborg och erbjuda Danmark fred och förbund till engelsmännens utestängande ur Östersjön. Det var liktydigt med en krigsförklaring mot England. Till Ehrenheim förklarade den olycklige monarken i exalterad sinnesstämning, att han skulle »slåss med alla fiender men först och främst med engelsmännen, ty de voro högmodiga och näsvisa, och dem ville han därför knäcka». En brytning med England utan försoning med Napoleon eller Alexander var tydligen en orimlighet. Också lyckades det konungens rådgivare genom ivriga föreställningar förmå honom att taga sitt förnuft till fånga. Härvid påstods hava bidragit under rättelsen från Skåne, att danskarna genom uppsända luftballonger dit lyckats överföra massor av tryckta proklamationer, i vilka svenskarna uppmanades att avsätta Gustav Adolf och göra Fred-

rik VI till konung över de tre skandinaviska rikena. Konungens harm häröver begagnades av hans rådgivare till att få den utfärdade ordern mot England återtagen redan dagen därefter. Den 1 mars undertecknades subsidiekonventionen, sådan England erbjudit densamma. Varje möjlighet till ökade subsidier var därmed avskuren.

Utsikterna för framtiden voro alltigenom tröstlösa. Om även faran från Danmark snart nog reducerades till en obetydlighet och Rysslands krafter att ensamt tillintetgöra det egentliga Sverige, så länge detta stöddes av Englands sjömakt, kunde anses tvivelaktiga, blev det varje dag allt tydligare, att en befrielse ur det livsfarliga läget var utsiktslös, så länge Gustav Adolf ledde Sveriges öden. Konungens person var det främsta hindret för Sveriges räddning. Det var den tanke, som allt allmänare arbetade sig fram till medvetenhet.

Den högsta ledningen av den svenska politiken kunde ej fortgå på samma sätt som hittills. Sveriges folk måste antingen böja sig för sina fiender och sluta fred med dem eller också med uppjudande av sina sista resurser kämpa en förtvivlans kamp för sitt nationella bestånd. Intetdera var möjligt med en sådan konung som Gustav Adolf. Han saknade den personliga auktoritet, som kunde framlockat den svenska nationens sista krafter, han förstod icke att ingiva hopp eller tillit, han vägrade envist att samverka med rikets ständer, som allena kunde berett de nödiga medlen till ett fortsätt försvar, och han hade hos de engelska statsmännen totalt undergrävt den aktning och tillit till hans förmåga, som kunde gjort dessa beredvilliga till större uppoffringar för Sveriges hjälpande. Den utväg, som mest stämde överens med Gustav Adolfs lynne och kanske också i längden var den bästa, var stängd på grund av konungens personlighet. Men även det andra alternativet, en underkastelse under fienderna och fredens köpande med Finlands avträdande och Napoleons tillfredsställande, var omöjligt, ty Gustav Adolf kunde ej övertalas att ens till skenet böja sig för sina fiender.

Det är visserligen sant, att en dylik utväg var ej blott förödmjukande utan därtill farlig. Lika påkostande som Finlands förlust måste vara, lika kännbar kunde en brytning med England bliva, ty den betydde en fullständig ekonomisk undergång. Alexanders och Napoleons förenade fordringar voro oerhört betungande. Det är dock intet tvivel om att det var denna senare utväg, som överensstämde med den allmänna önskan hos Sveriges folk. Det berodde kanske på bristande nationell kraft och hänförelse men säkert också på en missuppfattning av det yttre läget. Just känslan av det överdrivna i Gustav Adolfs uppträdande mot Napoleon hade hos vårt folk alstrat en alldeles ogrundad tillit till dennes ädelmod. Hatet mot Ryssland lågade högt hos alla, men Napoleon beundrades allmänt; man trodde, att han innerst ville upprätthålla Sverige för att i denna stat hava ett framtida stöd mot Ryssland. Man trodde, att Gustav Adolf allena bar skulden till Napoleons fientliga hållning och att konungens avsättning genast skulle göra den franske kejsaren beredd att utsträcka en hand till Sveriges räddning.

Även med avseende på rikets inre utveckling hade de senaste månadernas händelser gjort det allt klarare, att konungens person stod i vägen för nationens krav.

Önskvärdheten av konungens avlägsnande hade redan länge stått klar för konungens omgivning. Gustav Adolf hade uppenbarligen mer och mer förlorat herraväldet över sig själv. Inskränktheten och pedanteriet funnos från början. Därtill hade kommit den fixa, på religiöst grubbel och legitimistiskt fantasi vilande idén om konungens plikt att kämpa mot Napoleon till det yttersta. Från motgångens tid i Pommern 1807 hade konungens sätt mot omgivningen blivit alltmera hänsynslöst och retligt. Ostentativt förakt för allt svenskt, svordomar, hotelser och rent av handgripligheter gentemot dem, som ej ögonblickligen lydde eller som vågade göra någon invändning, hörde till de dagliga företeelserna. Redan förut hade konungens lynne ofta brutit igenom det i regel värdiga om ock stela sättet och röjt hans oförmåga av självbehärskning. Gustav Adolfs personliga uppträdande under de sista regeringsåren vittnade tydligen om ett överretat nervöst tillstånd, beroende på en växande känsla

av vanmakt och isolering, trots övertygelsen om att han själv städse ägde rätten på sin sida. Om hans uppförande, som ofta var dårens eller sjuklingens, meddela de samtida memoarerna otaliga anekdoter. De förrycka något bilden av konung Gustav IV Adolf, ty det tillstånd de skildra var ej det normala; de hava sin förklaring i en sjukdom, som var av psykisk art och övergående. Emellertid försvårade konungens retlighet och ohövlighet ytterligare samarbetet mellan honom och hans omgivning. Önsknningar och planer om konungens avlägsnande från makten neutraliserades dock inom dessa kretsar i hög grad av fruktan för en revolution eller av rojalistiska och legitimistiska hänsyn.

Hos massan av Sveriges folk bevarade Gustav Adolf i det längsta sin auktoritet. Hans plikttrohet, rättrådighet och sparsamhet ingåvo aktning. De politiska misstagen förstodos ej av mängden. Konungens idéer saknade dessutom ingalunda i flera hänseenden sitt berättigande. Först Finlands förlust, lantvärnets olyckor och den orimliga krigsgärden omstämde allmänheten.

Den växande allmänna övertygelsen om en revolutions nödvändighet gjorde utsikten för ett revolutionsföretag allt större. Konungen var på grund av denna allmänna stämning faktiskt värlös mot den, som vågade ett avgörande steg. Att detta skulle utgå från de militära kretsarna var ganska naturligt, ty de hade närmast skådat följderna av hans oduglighet. Redan under slutkampen i Pommern på hösten 1807 smiddes här planer att avsätta eller undanröja konungen, men just känslan av att en dylik gärning ännu ej skulle gillas av Sveriges folk hade avhållit från deras förverkligande. Nu däremot var tiden fullbordad, då de tankar, som länge jäst, skulle söka sig uttryck i handling. Det förestående ryska anfallet och ryktena om Sveriges planerade delning manade att ej dröja.

Förbittringen över gardenas degradering undanröjde hos en stor del av officerskåren de personliga betänkligheter, som ännu kunde finnas mot ett trohetsbrott. Några yngre gardesofficerare med den hetlevrade Henning Wrangel i spetsen hyste en plan att lönmörda konungen, medan han ännu vistades på Åland. Försöket misslyckades, och de mera sansade lyckades avstyra dess förnyande. Av större betydelse blev den vitt utgrenade sam-

mansvärjning, som under slutet av 1808 och på nyåret 1809 uppstod inom den svenska officerskåren. Sammansvärjningen hade sin medelpunkt i Stockholm. Till dess ledare hörde löjtnanten vid förra Svea gardet friherre Jakob Cederström, en fosterlandsälskande och begåvad man, som under fälttåget i Norge förlorat ett ben och därför nu vistades i huvudstaden utan aktiv tjänst. Han samlade omkring sig flera missnöjda officerare, som under julen och nyåret skyndat till Stockholm, och trädde även i förbindelse med andra oppositionsmän och fosterlandsvänner, som ville medverka till en revolution, såsom Hans Järta, vilken efter sitt avsked ur statens tjänst vistades i Stockholm såsom privatjurist. Genom honom hade de sammansvurna en viss förbindelse med de högre civila ämbetsmannakretsarna. Sammansvärjningen gick ut på konungens avsättning. För att stödja kuppen skulle pålitliga trupper marschera mot huvudstaden, så fort underrättelse gavs. Inom åländska armén räknade man på Wrangel och andra, vilka åtog sig att här framkalla bifall till statskuppen och marsch mot Stockholm. Med den västra arméns officerare knöts förbindelsen genom majoren Karl Henrik Anckarsvärd, som från början tillhörde sammansvärjningens ledare.

Av stor betydelse blev, att överstelöjtnanten Georg Adlersparre, som en tid varit överadjutant och fört befäl vid västra arméns högra flygel, slöt sig till de sammansvurna. Adlersparre hade visserligen på hösten fått order att infinna sig i Stockholm, men han hade ej ännu efterkommit denna befallning och höll sig under passande förevändning kvar vid högkvarteret i Värmland. I början av januari sammanträffade han med chefen för vänstra flygeln, Posse, och härvid uppgjordes dem emellan, att Adlersparre, så snart underrättelse kom från Stockholm, skulle sätta sig i marsch mot huvudstaden, medan Posse besatte Göteborg och bevakade gränsen. Ett utkast till proklamation avfattades. En mängd underordnade officerare invigdes efter hand i planen och gåvo sitt bifall. Anckarsvärd skickades till Stockholm för att medverka vid statskuppen och därifrån giva underrättelser till värmländska högkvarteret.

Själva statskuppen i huvudstaden mötte emellertid svårigheter. Det gällde att vinna några av de högre civila ämbetsmännen,

ty deras biträde var nödvändigt vid anordnandet av den provisoriska regeringen. Men de ogillade i allmänhet våldsamma åtgärder, och från deras håll framkom i stället en plan att fram-

GEORG ADLERSPARRE. Målning av F. Westin. Gripsholm.

tvinga riksdagskallelse och en tronavsägelse till kronprinsens förmån genom en allmän ämbetsnedläggelse. Planen, som påminner om 1768 års ämbetsmannastrejk mot mössregeringen, hade få utsikter att leda till resultat. En annan svårighet beredde be-

hovet att finna någon ansedd högre militär, som ville träda i spetsen. Man räknade först på Armfelt, som efter sitt avsked dragit sig tillbaka och vistades på egendomen Nynäs nära Stockholm. Armfelt var ej obenägen men kunde ej förmås till bestämde förklaringar. När Adlercreutz på nyåret anlände till Stockholm, framställdes samma begäran till honom. Även Adlercreutz var övertygad om revolutionens nödvändighet, men han stod statssekreteraren Lagerbring nära och bestämdes av dennes råd att ej lyssna till förhastade våldsamma planer. De sammansvurna vände sig då till översten Anders Fredrik Skjöldebrand, vilken ansågs äga stort inflytande på hertig Karl. Skjöldebrand, vilken vistades i Gävle såsom fördelningschef vid norra armén, skyndade i hemlighet till Stockholm i början av februari, och här beslöts nu, att statskuppen skulle gå av stapeln den 8 februari. De sammansvurna skulle samlas på Beckers värdshus vid Norrtullsgatan under förevändning av en festmåltid, och då konungen såsom vanligt vid middagstiden åkte förbi på väg till Haga, skulle vagnen hejdas, konungen tillfångatagas och omedelbart föras till Vaxholms fästning. Hertig Karl skulle förmås gripa regeringen, Armfelt övertaga överståhållarskapet i Stockholm och trupper tillkallas från Åland och Värmland för att stödja revolutionen. Rollerna voro fördelade och allt förberett, då Hans Järta infann sig vid de sammansvurnas möte hos Cederström på morgonen samma dag och genom sina varningar och hotelser omintetgjorde det hela. Försöket måste uppgivas. Skjöldebrand reste i förtvivlan tillbaka till Gävle och Anckarsvärd till Värmland. Hela statskupsplanen syntes utsiktslös.

Då kom ett nytt uppslag från Adlersparre. Han ansåg, att man redan gått för långt för att kunna igensopa spåren, och var beredd att själv gripa initiativet. Att han i början av mars ånyo förordnats till överadjutant vid värmländska fördelningen underlättade i väsentlig mån hans planer. Så snart Anckarsvärd återkommit till högkvarteret, beslöts här uppbrott, och natten till den 7 mars marscherade en avdelning av Adlersparres trupper in i Karlstad, där upprorsfanan höjdes och upproret under de närmast följande dagarna organiserades. Adlersparre övertog befälet över den värmländska fördelningen. Landshövdingen greve von Rosen, överste

Leijonstedt m. fl. arresterades, lantränteriets medel togos i beslag, och en proklamation, daterad den 7 mars, spriddes, i vilken avsikten med resningen förklarades vara att giva rikets ständer tillfälle att sammankomma och besluta om fäderneslandets angelägenheter. Genom Anckarswärds beskickning till den norske generalen Staffelt försäkrade Adlersparre sig om att prinsen av Augustenburg ej skulle skrida till anfall, förrän order härtill kommit från Danmark eller ryssarna inbrutit i Sverige. Anckarswärds begäran att svenska högkvarteret skulle 8 à 10 dagar i förväg underrättas om fientligheternas återupptagande godtogs visserligen icke, men då nya order från Danmark knappast kunde väntas förrän om 8 à 10 dagar och stilleståndet förutsatte två dagars uppsägning, kunde man i alla händelser från svensk sida vara tämligen säker för de närmaste 10 à 12 dagarna. Denna uppgörelse tryggade ytterligare Adlersparres djärva företag, ehuru det visserligen var bekant, att norrmännen ej voro i stånd att göra någon kraftigare offensiv. Adlersparre inväntade ej heller resultatet av beskickningen. Med några tusen man utvalda trupper bröt han den 9 mars upp från Karlstad. Den 12 mars var han i Örebro. Ingenstädes mötte något motstånd, och på vägen slöto sig flera trupper till. I Västerås höjdes upprorsfanan av major Björnstjerna i spetsen för Västmanlands regemente.

Ryktet om en resning vid värmländska arméfördelningen kom redan den 8 mars till Stockholm och den gamle konungatrogne ambassadören Stedingk skyndade att meddela detsamma till konungen. Dennes misstankar sövdes emellertid, då intet vidare avhördes, och hans omgivning försäkrade ryktets falskhet. Först den 12 mars kom en kurir från Örebro, avsänd av landssekreteraren Cassel, med säker underrättelse om upproret och ett exemplar av proklamationen. Gustav Adolf skyndade genast på eftermiddagen samma dag från Haga in till huvudstaden för att sätta sig till motvärn. Hans plan var att med sin familj begiva sig till Skåne och den södra armén, på vars befälhavare, Toll, han ansåg sig kunna lita. De pommerska regementen, som lågo i garnison i Stockholm, fingo i uppdrag att genast sätta sig i marsch söder ut för att följa konungen.

Tidigt på morgonen den 13 mars voro bankofullmäktige sam-

lade på högsta befallning, och statssekreteraren Rosenblad infann sig med ett kungligt, av honom själv kontraserat brev, vari konungen begärde till låns ett så stort belopp av kontanta medel, som banken kunde förskjuta. Bankofullmäktige vägrade och finga då order att tills vidare ej åtskiljas. Konungens avsikt var tydligen att sätta sig i besittning av bankens tillgångar, för att de ej skulle falla i de upproriskas händer. Den lagliga ordningen var genombruten, och det gällde för Gustav Adolf att försvara sin och sin sons krona. Det inbördes kriget stod för dörren och hotade att sälla sig till det övriga eländet.

I detta ögonblick ingrep Adlercreutz. Åtföljd av några pålitliga vänner, f. d. stabsofficerare under det finska kriget och några andra, som erbjudit sin tjänst, infann han sig vid 8-tiden på morgonen i det kungliga slottet, där efter hand ett ovanligt stort antal officerare och ämbetsmän samlades. Sedan fältmarskalken Klingspor än en gång förgäves inne hos konungen yrkat på ständernas sammankallande, inträdde Adlercreutz med sex andra officerare oanmäld i konungens sängkammare och förklarade sig kommen för att hindra hans avresa. På konungens rop om förräderi och mord sökte några drabanter och tjänare utifrån förgäves spränga den reglade dörren. Konungen avväpnades hastigt, och Adlercreutz skyndade därpå ut för att lugna de utanför stående med försäkringar, att intet ont skulle vederfaras konungens person. Av egen myndighet grep han kommandostaven, tecknet till generaladjutantens värdighet, och vidtog åtgärder för att försäkra sig om slottet och huvudstaden. Under tiden lyckades konungen, hos vilken blott några få stannat, rycka till sig sin värja och genom en sidodörr springa ut en bakväg ned till borggården för att söka skydd hos högvakten. Han blev emellertid genskjuten och buren tillbaka upp till slottet, där han sedan förblev under säker bevakning, till dess att han på natten fördes såsom statsfånge till Drottningholm. Hertig Karl förmåddes att övertaga riksföreståndarskapet. Ingen hand höjdes till försvar för den störtade konungen. Konung Gustav IV Adolf hade upphört att regera.

* * *

B i h a n g

Till Post-Tidningen N:o 27, den 14 Mars

År 1809.

Stockholm, d. 14 Mars.
Följande nådiga Kungörelse är utfärdad.

Wi CARL med Guds Råde, Sveriges, Sättes och Wendes Kurfurste ic. ic. Hertig af Södermanland, Stor-Admiral ic. ic. Gdne meterligt: Ått sedan genom inerräffade händelser Hans Kongl. Majestät blifwit utar stånd samt att värda Rikets angelågna ärenden, hafwe Wi, såsom den närmaste och enda Fullmyndige Utseelägg af den Kongl. Familjen; funnit Os föranlädne att tills vidare, i egenkap af Riks-Föreståndare, antaga Rikshärfelien, den Wi med den Höghets bifstånd skole föra så, att Riket må återwinna inwertes och utwertes lugn, samt Handel och Råringar deras länge afspnande lif; wa-

rande Wår oroggeliga föresats, sedan Wi lagt början til förändrnde grund, att med Rikens Ständer öfwerlägga om de öfrige mdr och sleg, som skole bereda Swenska Rikets framtida wälstånd. Wi bjude och befalle fördenkul härmed samtelige Rikets Inwånare, Krigsmagten till Lands och Watten samt Embetsmän af alla grader, att wisa Os den tro och lydnad, som Wirt rena upfat och deras eget wäl i närwarande tid oinfränkt fordrar: Befallandes Eder samt och spärnerligen uti Gud den Allsmåttiges någn och bestöds sonnerligen Nådeligen. Stockholms Slott den 13 Mars 1809.

CARL,

E. Lagerbring.

Stockholm, tryckt hos Directuren Johan N. Carlbohm:

HERTIG KARLS KUNGÖRELSE OM ATT HAN ÖVERTAGIT REGERINGEN SÅSOM
RIKSFÖRESTÅNDARE.

Den oblodiga statskuppen hade med ens avlägsnat den personliga kraft, som hittills haft den högsta ledningen av Sveriges öden, och därmed undanröjt det hinder, som gjorde det omöjligt för det svenska folket att pröva de utvägar, som ännu kunde finnas till räddning. Däri bestod närmast den förändring, som skett. Men följderna av regementsskiftet voro av epokgörande betydelse för vårt folks öden.

Med konungens avsättning var även den övermäktiga ställning konungadömet intagit i statslivet under den sista tiden ånyo bruten. Hertig Karl, som närmast gripit regeringstömmarna, ägde endast en revolutionär och provisorisk myndighet och saknade därjämte den personliga auktoritet, som kunde hävda kronans fortfarande självständighet. Ehuru statskuppen bar dragen av en palatsrevolution, var den innerst en akt av det svenska folkets vilja. Det var nationens frivilliga gillande av det som skett, som tryggade regementsförändringen och gav densamma dess enda helgd. Det var Sveriges folk, som dömt en konung förlustig hans makt, därför att han ej var vuxen sin ställning och därför att hans avlägsnande fordrades, på det att den svenska staten skulle kunna bestå såsom fri stat — ifall detta icke redan var för sent. Från första ögonblicket var det därför klart, att ständerna nu skulle sammanträda för att själva å nationens vägnar bestämma över rikets angelägenheter. Det svenska folkets hela offentliga rättsordning hade med ens fått en annan grundval.

Men statskuppen betydde också en omedelbar och genomgripande förändring i riktningen av den svenska politiken. Lika givet som det var, att rikets ständer nu blivit landets högsta statsrättsliga auktoritet med makt att själva bestämma dess konstitution, lika givet var det också, att fredens återställande nu måste bli den svenska regeringens främsta mål, även om medlen eller villkoren för att vinna detta syfte ej voro fullt klara. Det var slut på Gustav Adolfs envisa fasthållande av ett omöjligt politiskt program, på den oförsonliga fiendskapen mot Napoleon eller den avvisande hållningen gentemot en fredlig uppgörelse med Alexander. Den svenska utrikespolitiken gled självfallet in i en annan utvecklingsfåra. I det inre upphörde med ens det tryck, som vilat över det andliga livet och särskilt över pressen. Om även

GUSTAV IV ADOLF EFTER AVSÄTTNINGEN.
Gravry av Ward efter en år 1811 utförd målning av Huet Villers.

de föregående förbudet ej genast upphävdes, var det liksom en självklar sak — även det en allmän fordran —, att det nationella tankelivet nu skulle få, ohämmat av yttre tvång, följa sina

egna tendenser, och liksom över en bruten fördämning bröt genast strömmen av uppdämda tankar och känslor fram i litteraturen och pressen, i det sociala umgänget och snart även på den politiska talarstolen.

I alla dessa plötsliga, liksom med ett slag självklara förändringar låg uppslaget till en helt ny tid för Sveriges folk, till nya grundvalars danande för dess framtida förkovran. Därför utgör statskuppen av den 13 mars avslutning av en epok i Sveriges historia och inledningen till en ny.

Den gustavianska tiden bildar en relativt kort period av Sveriges historia, men den är rik på betydelse för vårt folks utveckling, liksom på dramatiskt spännande händelser och intresseväckande, om också just ej storslagna personligheter. I första rummet framstå de båda konungarna Gustav III och Gustav IV Adolf, båda utpräglade människor, som i sällsynt hög grad satte sitt personliga märke på sin tid och dess politiska öden, ehuru de voro varandra så olika till begåvning och karaktär, som det gärna är möjligt. Tiden bär också med skäl deras namn. I stort sätt hör den gustavianska epoken närmast tillsammans med den föregående tiden, frihetstiden. Dessa båda epoker bilda egentligen blott en enda, därför att de över huvud arbeta med samma problem och under samma andliga förutsättningar, om de också representera skilda utvecklingsstadier inom denna större tidsenhet.

Det främsta problem, som de båda epokerna haft att lösa och varmed de kämpat, var på sitt sätt, utan att bringa en definitiv lösning, var frågan, huru den genom det stora nordiska kriget stympade svensk-finska staten skulle kunna bestå såsom självständig medlem av den europeiska statsvärlden och vinna en någorlunda tryggad frid, inklämd såsom den var mellan tvenne fientliga men sinsemellan nära förbundna grannar, den ryska och den dansk-norska. I ständiga, nästan regelbundet återkommande kriser, som satte hela statens bestånd på spel, yppade sig denna fara och röjde ohållbarheten i statens yttre läge. Den befriande revolutionen av 1772 och genomkämpandet av dess fulla erkännande genom Väräläfreden hindrade väl hela Sveriges förvandling till en rysk vasallstat, men motsatsen var därmed icke undanröjd. Den nödvändiga fiendskapen mellan de båda makterna fanns kvar,

och först Finlands erövring av ryssarna, avgjord i 1808 års krig, gav en sorts lösning av det yttre problem, som förelegat svenska statsmän sedan freden i Nystad. Men det var en lösning, som var så nedslående som möjligt och på samma gång ofullständig, ty den satte ånyo den svenska statens existensmöjlighet i tvivel. Den bragte emellertid till fullt medvetande behovet av Norges förvärv i en eller annan form såsom det nödvändiga komplementet, för att Sverige skulle vinna en verkligt tryggad yttre ställning. Men var en dylik tanke ännu möjlig att förverkliga? Var det över huvud ännu möjligt att rädda det egentliga Sverige från den tillintetgörelse, som hotade på våren 1809?

Det främsta inre problem, som efter enväldets fall var ställt för vårt folk, huru friheten skulle kunna bevaras i förening med nödig ordning och en kraftig regeringsmakt, är även gemensamt för de båda epokerna, och de försök till lösning, som betecknas av regeringsformerna 1720 och 1772 samt säkerhetsakten 1789, äro olika moment i samma konstitutionella utveckling. Varken frihetstiden eller gustavianska tiden lyckades att besvara denna fråga tillfredsställande. Alla de olika ståndpunkter, som prövades, visade sig i längden ohållbara. Men under de många växlande försöken klarnade uppfattningen av det konstitutionella livets grundvillkor, och när statskuppen av den 13 mars gjorde slut på den statsrättsliga grund, som förenings- och säkerhetsakten gav, satt vårt folk inne med en så rik politisk erfarenhet som väl intet annat folk, det engelska allena undantaget. I och för sig var kanske 1789 års statsrätt en ganska duglig grundval för ett verkligt konstitutionellt statslivs utveckling. Att riksdagens makt ingalunda var bruten, visa ju företeelserna vid 1800 års riksdag mer än tydligt. Men konungadömet delvis hävdade absolutism, dess envælde över styrelse och förvaltning, gav detsamma en maktställning, som förmodligen länge nog skulle fördröjt ett fullt genomträngande av konstitutionella principer. Statskuppen, framkallad av rent yttre förhållanden, det ryska våldsangreppet mot Sverige och Gustav Adolfs personliga oförmåga att reda sig i den utomordentligt svåra situation som därav följde, gav ett efterlängt tillfälle att röja undan den motsats, som förefanns inom författningens liv

och att underkasta den gällande rätten en revision efter den rika erfarenhet, som de föregående långvariga författningsstriderna givit. Om gustavianska tiden misslyckats i det konstitutionella problemets lösning, liksom i det utrikespolitiska, har den dock även i detta fall vidgat vårt folks insikt och fostrat de idéer, som skulle giva den varaktiga lösningen åt den svenska statens främsta inre och yttre spörsmål.

Även på övriga områden äger den gustavianska tiden betydelsefulla resultat att uppvisa. Sålunda fortgår inom det sociala livet det svenska ståndssamhällets omdaning till klassamhälle, den ekonomiska utvecklingen skrider långsamt men säkert framåt efter redan givna uppslag och önskemål, och den andliga odlingen har en blomstring, som vilar alltigenom på de förutsättningar, som det föregående skedet efterlämnat, utvecklade under ständigt vidgad växelverkan med de allmänna kulturströmningarna i Europa. I alla dessa hänseenden spelar emellertid den gustavianska tiden endast samma roll som alla andra perioder i ett folks liv, så länge detta får följa sina egna utvecklingslagar utan störande yttre våld. De icke fullt fyra årtionden, detta skede omfattar, representera ett utvecklingsarbete, motsvarande ungefär vad varje annan grupp av lika många årtionden uti svenska folkets moderna historia företar. Men dess specifika karaktär och specifika betydelse ligger på utrikespolitikens och författningslivets områden. Här brottas perioden med grundproblemen för vårt folks frihet och existens under för just denna period säregna förutsättningar av både allmän och personlig art, och den vinner resultat, både goda och dåliga, som äga en avgörande vikt för svenska folkets hela följande historia.